

Tájszótárírás és tájszótárak

I.

1. A tanulmány középpontjában a nyelvjárási lexikográfia bizonyos módszertani problémái s ezekkel összefüggő szótárírási elvek, illetőleg szerkesztési kérdések állnak. A nyelvjárási lexikográfia mesterségbeli szakszerűségét kívánom erősíteni, s ezzel a tájszótárak nyelvészeti felhasználhatóságát növelni, azaz elősegíteni, hogy nyelvtudományi kérdések fölvetésére és megválaszolására jobban alkalmas eszközök, források legyenek. Szeretném másrészt elősegíteni a közmegegyezés kialakulását, amely bizonyos, közös elfogadást élvező lexikográfiai követelményrendszer-szintet állít föl a tájszótáríróknak, illetőleg állít a tájszótárakkal szemben abból a célból, hogy csökkenthessük a tudományos vizsgálatokat megnehezítő tájszótárbeli színvonalkülönbségeket. Az itt bemutatandó közlésmódot – ha nem is minden részletében – a szóban forgó területen kompetens magyar dialektológusok többségének a támogatása kíséri. Természetes, hogy nagyban támaszkodom a bevált lexikográfusgyakorlatra, illetőleg dialektológus kollégák észrevételeire. Javaslataimat véleményeztettem dialektológusokkal és lexikográfusokkal.¹

Csak a változtatás kedvéért nem érdemes változtatni. Az új követelmények és lehetőségek azonban igényelnek bizonyos ésszerű változtatásokat. Minden olvasó igényét kielégítő (táj)szótár tudvalevően nincs. Nem is lehet. Az a típus, amelyről itt szó van, elsődlegesen tudományos célzatú, de tekintettel van bizonyos fokig a nyelvészeti laikus érdeklődőkre is.

¹ Köszönettel tartozom többeknek is a tanulmány vonatkozó fejezeteinek áttekintéséért és a hasznos észrevételekért, betűrendben a következőknek: Ábrahám Imre, Balogh Lajos, Bokor József, Fekete Péter, Guttmann Miklós, Gyuriczáné Bazsika Enikő, Hajdú Mihály, Hegedűs Attila, Juhász Dezső, Molnár Zoltán, Pesti János, Vörös Ottó, Zilahi Lajos. Tanulmányomat kivételesen öten lektorálták. Közülük négyen különböző típusú tájszótárak készítői és/illetőleg munkatársai, szerkesztői. Betűrendben: Balogh Lajos (ÚMTsz. és a készülő Büki tájszótár), Hosszú Ferenc (ÚMTsz.), Pesti János (Hosszúhetényi szótár, előkészületben: Alsómocsoládi tájszótár, a gyűjtés stádiumában: Mecsekaljai tájszótár), Zilahi Lajos (közvetétel előtt: Sárréti tájszótár és Püspökladányi tájszótár). Pusztai Ferenc pedig az Értelmező kéziszótár készülő modernizált változatának a főszerkesztője. Mindegyik lektoromnak köszönöm e helyt is az észrevételeket, a kritikai megjegyzéseket, a továbbgondolkodtató javaslatokat.

2. A fogalmi egyértelműség kívánalma miatt jelzem: a tájszótár olyan nyelvjárási szótár, amely egy (vagy több) településnek vagy tájegységnek, illetőleg az egész nyelvterületnek csak azon lexikális elemeit tartalmazza, amelyek területi kötöttségűek, nincsenek meg a köznyelvben, illetőleg más alakban és/vagy jelentésben vannak meg, mint a köznyelvben. A tájszótárak a szótártipológia szerint így jellemezhetők: nyelvváltozat-specifikusak (csak a nyelvjárások szókészlete a tárgyuk), szelektívek (a nyelvjárási szavak közül is csak a tájiakat tartalmazzák), szemasiológiaik (több-kevesebb onomasziológiai beütéssel), deskriptívek, használati körüket tekintve vegyesek (elsősorban nyelvészek, de néprajzosok, helytörténészek, a művelődéstörténet kutatói, anyanyelvi tanárok, érdeklődő laikusok is használják őket, lásd Kühn 1989). Az **élőnyelvi szinkrón tájszótár** pedig – erről szól a tanulmány – olyan szótár, amelynek adatait a gyűjtők részt vevő megfigyeléssel és direkt módszerrel egy vagy több helyi nyelvjárás beszélt nyelvéből, tehát hús-vér nyelvjárási adatközlőktől nyerik, s egyidejű nyelvállapotból merítik. (Vö. ehhez a III. fejezet 4. alpontját.) Strukturális szempontból a leginkább adekvátnak az egy település, egy beszélőközösség szavait leltározó és minősítő szinkrón tájszótárt tekintjük. Szerencsés esetben a gyűjtő és a szerkesztő egyazon személy, illetőleg olyan kutató, aki mind a vizsgált nyelvjárást, mind a közösséget belülről is ismeri. Mi a tájszótáríró feladata? A szóban forgó esetben az, hogy összegyűjtse a beszélt nyelvből egy helyi nyelvjárásnak vagy több nyelvjárásnak, esetleg egy tájegységnek a köznyelvhez viszonyított lexikai többleteit, s az ezeket tartalmazó korpuszt szótárrá szerkessze. A kimenet felől nézve az a kívánalom, hogy a tájszótári korpusz minden, címszóként megjelenő tagját a) meghatározott releváns szempontok szerint s b) a leíró adekvátság követelményeinek megfelelően minősítse, írja le, s c) mind a nyelvi adatokat, mind az egyéb információkat lexikográfiaiailag megfelelő, korszerű módon jelenítse meg. A releváns szempontok azok a lexikális, szemantikai, grammatikai, illetőleg külső nyelvészeti aspektusok, amelyeknek a segítségével a nyelvjárási szavak nyelvjárási szókészleti helyéről, funkcionális és formai állapotáról, meghatározott részrendszerbeli kapcsolatairól, illetőleg beszélőközösségbeli helyzetéről érdemi információkat adhatunk. A leíró adekvátságnak az a szótár felel meg, amely a benne közölt szavak helyzetéről, állapotáról a tényleges egyidejű nyelvállapotot pontosan, hitelesen tükröző képet ad. Hogy egy szótár eme igénynek meg tud-e felelni, az persze az anyaggyűjtés szakaszában dől el. Ezért a gyűjtést követően az előre meghatározott s a szótárban megjeleníteni kívánt szempontok szerint kell végezni.

A gyűjtéssel kapcsolatban néhány észrevétel. 1) A szinkrón élőnyelvi tájszótárak készítői a részt vevő megfigyelésnek mint gyűjtési módnak lehetőség szerint minél nagyobb teret biztosítsanak. Igaz, az így nyert adatok nem rögzülnek visszajátszható, tehát közvetlenül ellenőrizhető módon (ahogy a magnófelvételek), ez azonban ne tartson vissza senkit a részt vevő megfigyeléstől, amely – régi nyelvjárásgyűjtői s újabb szociolingvisztikai tapasztalatok is igazolják – leginkább garantálja az adatok leíró adekvátságát. 2) Niebaum úgy véli, a tájszavak gyűjtésében az idő előrehaladtával egyre nő a más tájszótárak alapján való direkt kérdezés szerepe (1979: 354). Magam is így látom. A hagyományos paraszti gazdálkodás megszűntével, a parasztságnak mint egykor oly fontos társadalmi osztálynak a visszaszorú-

lásával s a társadalmi-technikai korszerűsődéssel radikálisan csökkent a tájszavakat nagy számban éltető körülmények és nyelvhasználati szinterek száma, s felgyorsult a hagyományos falusi életformához kötődő szavak archaizálódása. A részt vevő megfigyelés tehát kevesebb hozadékkal jár, mint korábban. Ezért az ügy érdekében a direkt gyűjtést nagyobb szerephez kényszerülünk juttatni. Niebaum azt is megemlíti, hogy érdemes laikusokat is bevonni a gyűjtés munkájába (354, ahogy egyébként nálunk is többen tettük ezt már). A nyelvjárásban kompetens, nyelvileg érzékeny néhány adatközlő a dialektológus(ok) gyűjtötte korpuszt áttekintve értékes kiegészítéseket tehet. Egy német regionális szótár esetében a laikus pótlás kb. 7%-nyi új címszót és 10%-nyi új jelentést eredményezett (Niebaum i. h.), s ez figyelemre méltó, egyszersmind követésre ösztönző tény.

3. Amióta tudományos diszciplína a nyelvjáráskutatás, a tájszótárak megítélése – egy paradoxontól is kísérve – kettős síkon fut. Ennek oka a tájszótárak kettős funkciója. Az egyik alapvető szerepkörük tudvalevően a dokumentálás, amelybe hangsúlyosan beleértendő a mentés, tehát nagy valószínűséggel visszaszorulásra, sőt kihalásra ítélt szavaknak a későbbi kutatások, illetőleg felhasználás számára való megőrzése, valamint hozzáférhetővé tétele. Van azonban egy másik is: az, hogy minél jobban lehetővé tegyék, illetőleg hogy minél inkább elősegítsék a kor igényeinek megfelelő s több oldalú tudományos feldolgozást. A paradoxon pedig a dokumentálással összefüggő tevékenységek jellege és a tudományos elemzések természete közötti különbségekben leli magyarázatát. Egyebek mellett abban, hogy az anyaggyűjtés többnyire lezárul, mielőtt a speciális kutatási cél megfogalmazódnék. Nem vitás: minél inkább megfelel egy tájszótár kettős feladatkörének, annál értékesebb, ugyanis annál inkább felhasználható tudományos kérdések megválaszolására is. Harras szerint a szótárnak a legfontosabb szerepe az informátori szerep (1989: 160). A jó tájszótár ezek szerint jól tájékoztat a nyelvjárás(ok) szókészletének táji részlegéről azzal, hogy megbízható nyelvi adatokat és különböző természetű információkat szolgáltat. A szókészletbeli összefüggésekre vonatkozó, a szinkrón nyelvállapotra érvényes minősítések hiányában a tájszótárak nyelvészeti értéke kisebb, mert az ilyen szótárak szókészletli strukturális elemzéseket részrendszeri szinten, a köznyelvhez viszonyított többletek tekintetében sem tesznek többnyire lehetővé.

A tájszótárak mindig adatközlések is. Az adatközlések pedig tudományos beruházások, amelyek később kamatoznak. De csak akkor, ha értő kézzel nyúlnak hozzájuk, ha kezdenek velük valamit. Különb. holt tőke marad mindegyik. Minél inkább megfelel az (adatgyűjtés és az) adatközlés a tudományos korszerűség követelményének, annál inkább s annál gyorsabban kamatozhat a tájszótár. A leletmentési szándék és a tudományos korszerűség igénye nem áll és nem állítható egymással szembe(n). A tudományosan legkorszerűbb tájszótárak is leletmentő munkák, s a laikus tájszógyűjteményeknek is van tudományos értékük. A különbség elsősorban abban van, hogy az utóbbi esetben a közölt anyag tudományos felhasználhatósága – többé vagy kevésbé – korlátozottabb. (A néprajz kapcsán Mohay Tamás tudományos és értékmentő paradigmát emleget, amelyeknek határa olykor elmosódik: 2001: 13. Ez – mutatis mutandis – vonatkoztatható a mi esetünkre is.)

A tájszótárak között olykor nagy különbségek vannak. A különözés okát elsősorban az alapkoncepciók eltérésében kereshetjük. Az alapkoncepció szabja meg ugyanis nagyrészt a gyűjtést és lényeges pontokon a lexikográfiai minősítéseket is. Azt tehát, hogy mit gyűjtünk, mire figyelve gyűjtünk, s hogy ennek alapján milyen szempontból minősíthetjük és minősítjük a szavakat, illetőleg hogy milyen egyéb információkkal láthatjuk és látjuk el őket. Az alapkoncepció pedig annak függvényében alakul, hogy mi a célunk a szótárral, milyen érdeklődésnek kívánunk megfelelni. Jó ideje kettős motiváció jellemzi a tájszótárakat: a szaktudományos (= nyelvtudományi) és a művelődéstörténeti. Az előbbre lépés föltétele az előbbi korszerűsítése úgy, hogy nem szenved csorbát az utóbbi. A koncepcióban, ebből következően pedig a lexikográfiai minősítésekben megmutatkozó heterogenitás szembeötlő nálunk is, másutt is (P. Kühn 1982: 703). A tájszótárakban közölt információk közötti eltérések miatt a tájszótárak nyelvtudományi felhasználhatósága, tehát elsődlegesen nyelvészeti kérdések megválaszolásában való értékesíthetősége között feltűnő s lényegi különbségek vannak. Ezek a különbségek a kívánatosnál és a föltétlenül szükségesnél nagyobbak, de nemcsak a tájszótárakban (Niebaum 1979: 353), hanem a más típusú modern szótárakban is (I. Haß-Zumkehr 2001: 25.) Minthogy pedig az adataik tömegében rejlő többrendbeli nyelvtudományi információ kiaknázási, felhasználási lehetősége számottevő mértékben a tájszavak lexikográfiai feldolgozottsági fokától függ, érdekünk, hogy egy bizonyos, világos, egyértelmű lexikográfiai szereltségi szintet minden tájszótár érjen el. A szóban forgó lexikográfiai minősítési minimum persze nem az igények minimumát, hanem az adatgyűjtési és szótári leírasi elveknek azt a közös maximumát jelenti, amelynek követését minden tájszótárírótól elvárhatjuk (Kiss J. 1995: 171). B. Lőrinczy Éva írta: „Az Új magyar tájszótár ... több évtizede végzett szerkesztési munkája arról győzött meg, hogy valamely, szótározásra kiszemelt szóanyag feldolgozása a lexikológia, szemantika, stilisztika stb. számára csak akkor válhat igazán hasznossá, ha benne az olyan lexikográfiai alapfeladatokon túl, mint a betűrendbe rakás, szófaji meghatározás, adatelrendezés, értelmezés stb. a **merítés**, **együtt tartás** és **elkülönítés** munkáját is tisztességesen elvégezzük” (1997: 233).

4. A lexikográfiai minősítések részben egyetemes, részben pedig specifikus kategóriákon alapulnak. Egyetemesek például a szófaji alapkategóriák, a tájszavak alaptípusai (alaki, jelentésbeli, valódi) és a szinkrón társadalmi érvény szerintiék (általánosan ismert/használt, archaizmus, neologizmus). Ezzel szemben nyelvspecifikusak, tehát a nyelveknek csupán egy részében fordulnak elő az olyan kategóriák, mint például a nyelvtani nemek, bizonyos igefajták (mediális, duális, ikes, iktelen). Ebből következően a tájszótárak minősítő rendszerében magától értődő módon adód(hat)nak különbségek. Különbségek azonban abban a tekintetben is vannak, hogy az egyetemes és a specifikus kategóriák közül az egyik többet, a másik kevesebbet vesz figyelembe. Vannak olyan tájszótárak, amelyek például nem minősítik címszavaikat a társadalmi érvény szerint, vagy nem jelölik sem közvetlen, sem közvetett módon a tájszó típusát, vagy eltekintenek a stilisztikai minősítésektől. Sőt egyéb téren is vannak különbségek. Vannak például tájszótárak, amelyek csak közszókat tartalmaznak, mások tulajdonneveket, ismét mások az állandó szókapcsolatok bizonyos fajtáit is. Vannak, amelyek bőven közölnek alaki táj-

szavakat, mások erősen megszűrik őket. A különbségek felsorolását folytathatnánk. Bizonyos, hogy teljes egység nem lesz sosem, de az egységre törekvés lényeges pontokon föltétlenül kívánatos.

De vajon mitől függ, hogy a tájszótár készítői milyen koncepciót követnek? A következő körülményeknek van döntő szerepük: 1) Milyenek a szótárírók gyűjtési lehetőségei, körülményei, illetőleg nyelvjárási és szociokulturális kompetenciája, ismeretei? 2) Milyen a szótárírók lexikográfiai, illetőleg általában véve szaktudományi tájékozottsága? 3) Mennyire sikerül a leletmentési és adatközvetítési szándékot összeegyeztetni azon törekvéssel, hogy minél differenciáltabban jelenítsük meg lexikográfiai eszközökkel a nyelvi-nyelvhasználati információkat? 4) Mely korábbi tájszótárt vagy -szótárakat tekint követendő mintának a szótáríró? (Nem mindig a legújabb tájszótár a legkorszerűbb.) 5) Mennyi ideig tart a gyűjtés? (Minél inkább elhúzódik, annál inkább valószínű, hogy a vállalkozás kezdetén követett gyűjtési és kutatási célok egy része esetleg már kevésbé lesz korszerű, illetőleg hogy a közben fölmerülő újabb szempontok figyelmen kívül rekednek.) 6) Milyen érdeklődésnek kíván leginkább megfelelni a szótáríró?

Vajon szükségszerű a tájszótárak közötti különbözőség? A fentiek értelmében igen. Nem szükségszerű azonban a különbözőség oly mértéke („ahány tájszótár, annyiféle”), amely a tájszótárak nyelvtudományi felhasználásának már akadályozó tényezője. Ne feledjük ugyanis, hogy minden egyes nyelvjárási korpusz nemcsak az adott nyelvjárásnak, hanem nyelvföldrajzi, tehát egybevető vizsgálatoknak is forrása. Márpedig ha a tájszótárak szerzői, szerkesztői meghatározott lexikográfiai elveket nem alkalmaznak következetesen, akkor mind a nyelvföldrajzi, tehát a nyelvjárásközi, mind pedig az egy-egy nyelvjáráshoz vonatkozó – s nem csak strukturális – vizsgálatok lehetőségei beszűkülnek.

A tájszótárakat itt és most csak a szóban forgó nyelvtudományi szempontból vizsgálom, s nem szólok sem helytörténeti, sem néprajzi, sem egyéb fontosságokról, vonatkozásairól. (De I. Csűry sorait: 1935: I, 4–9 és Reichmannak a lengyel nyelvjárási szótárával kapcsolatban megfogalmazott néhány mondatát: 1993: 56).

II.

1. Az újabb kori nyelvtudomány érdeklődésének homlokterében nem a nyelvi adatok, hanem a köztük, illetőleg a velük jelölt jelenségek között levő viszonyok állnak. Minél több információt nyújt tehát egy tájszótár a benne közölt szavak egymás közötti s a köznyelvi szavakhoz való viszonyáról, nyelvtudományi szempontból annál értékesebb. A köznyelvhez való viszony alapkérdése az, hogy mi jelentkezik táji többletként (vagy hiányként) lexémaszinten. Ami pedig a tájszavak egymáshoz való viszonyát, rendszertani meghatározottságát illeti, elsőrendűen a következő kérdések relevánsak: milyen a társadalmi érvényük, milyen funkcionális (jelentésbeli, illetőleg stílusértékbeli) és alaki kapcsolatban állnak egymással? A mondottakból szükségszerűen következik, hogy azoknak a tájszótáríróknak, akik élőnyelvi tájszótárt készítenek, alapkonceptiójukat ennek messzemenő figyelem-

bevételeivel kell elkészíteniük. A (próbagyűjtés tapasztalatait is hasznosító) koncepció kidolgozása meghatározó fontosságú munkafázis, hiszen már a gyűjtés ennek jegyében kell, hogy folyjék. Alapelv – a szinkrón strukturális-funkcionális leírás igényéből kiindulva –, hogy a tájszótárba kerülő mindegyik címszót az összes vizsgálati szempont szerint következetesen minősíteni kell az egyidejű állapotnak megfelelően. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a tájszótárak nyelvészeti felhasználhatóságát az adatoknak a – „szerelékbeli többlet”-tel is kifejezett – következetes minősítései, tehát a lexikográfiai megoldásokkal közvetített információ-többlet tudja számottevően növelni.

A korszerű tájszótáraknak, amelyek a bevezetőben említett nyelvtudományi igényeknek meg kívánják felelni, a következő típusú információegyüttest kell tartalmazniuk: 1. nyelvi adatokat (a címszót és a nyelvjárási megjelenési formát); 2. bizonyos nyelvrendszertani és nyelvhasználati kategóriák szerinti minősítéseket (a tájszó jelentését, szinkrón társadalmi érvényének, típusának, szófajának és stílusértékének a jelölését, valamint – általános és regionális tájszótárak esetében – az előfordulási helynek a megadását); 3. a szóra vonatkozó, a szóhasználattal összefüggő kiegészítő információkat, tehát példamondatokat, megjegyzéseket, néprajzi leírást, mellékleteket (amilyen például a fénykép, rajz, ábra, statisztika stb.) s az utalózt. Pontokba, tájszótárak esetében egyszersmind a talán leginkább javasolható közlési sorrendbe szedve a következő információkról van szó: 1. a címszó, 2. a tájszó típusa, 3. a nyelvjárási szóalak, 4. a szóalak(ok) társadalmi érvénye, 5. a tájszó szófaja, 6. jelentése(i), 7. stílusértéke, 8. példamondat(ok), 9. nyelvi-nyelvhasználati megjegyzések, 10. néprajzi, művelődéstörténeti leírás(ok), megjegyzés(ek), ill. melléklet(ek), 11. utalás(ok).

A döntő kérdés az információ megléte. Fontos, ehhez képest azonban mégiscsak kevésbé lényeges kérdés az, hogy milyen formában adjuk meg az információt. A következő lehetőségekkel élhetünk: 1. adatközléssel, 2. szöveges, illetőleg szövegszerű leírással, 3. rövidítéssel, 4. szimbólummal és 5. (az első négyhez viszonyított) nem jelöléssel.

2. A vonatkozó szakirodalmat olvasva azt tapasztaljuk, hogy a dialektológusok között vannak nézetkülönbségek abban a tekintetben, hogy mit és hogyan kell, illetőleg célszerű leírni, minősíteni, jelölni, közölni a tájszótárban. Ez persze természetes (l. a lexikográfiai gyakorlat eltéréseinek fõntebb említett okait). Minthogy a kívánatos közmegegyezést e téren is véleménycserével teremthetjük meg, kikértem dialektológusok, nem dialektológus nyelvészek és magyar szakos egyetemi hallgatók véleményét arról, milyen lexikográfiai szereltségű tájszótárt tartának leginkább követendõnek, különös tekintettel a tájszavak típusának és társadalmi érvényének a jelölésére, illetőleg a jelölés mikéntjére (érdemes-e jelölnünk õket, s ha igen, tanácsos-e szimbólumokkal jelölnünk õket). Összeállítottam egy nyolc szócikkból álló kis tájszótári mutatót három változatban. Mindhárom változat tartalmazta, illetőleg kifejezte valahogyan a következőket: 1. a tájszó típusát, 2. a tájszó társadalmi érvényét, 3. a tájszó szófaját, jelentése(i)t, 4. a címszót, illetőleg a tényleges nyelvjárási szóalak fonetikus írásmódú megjelenítését. Az első típusban semmiféle jel, szimbólum nem fordult elő. A tájszótípusok nem voltak megnevezve. Minden szó teljes szócikket kapott. A szavak társadalmi érvé-

nyét leírtam, körülírtam, tehát nem jelöltem („Kihalt”, „Visszaszorulóban van”, „Csak néhány idős ember használja”). A második típusban mind a tájszavak típusát, mind társadalmi érvényét a címszó után álló, a vonatkozó magyar szakirodalomban előforduló jelekkel jelöltem. Az alaki tájszavak nem kaptak szócikket. A harmadik típus annyiban különbözött a másodiktól, hogy a jelek a címszó elé kerültek, s hogy a jelentések nem kaptak jelentésjelet. (A nyelvi adatokat a Koppány menti tájszótárból vettem.) A fölmérést 2001-ben és 2002-ben végeztem. A 150 adatközlő közül 50 magyarországi és szlovákiai magyar szakos tanár, nyelvész-oktató és kutató, illetőleg 100 magyar szakos ELTE-hallgató volt. Többen észrevételeket fűztek a tájszómutatványhoz, megokolva véleményüket, választásukat. Név szerint is megemlítem külön köszönetem kifejezésével következő válaszadóimat: Balogh Lajos, Fiers Márta, Hajdú Mihály, Juhász Dezső, Mártonfi Attila, Máta Mária, Ördög Ferenc, Paládi-Kovács Attila, Pusztai Ferenc, Zilahi Lajos. A számszerű adatok ezt mutatják:

	tanár/kutató	egyetemi hallgató	összesítve
1. típus	23 = 46%	5 = 5%	28 = 18,6%
2. típus	24 = 48%	81 = 81%	105 = 70%
3. típus	3 = 6%	14 = 14%	17 = 11,3%

Mi derült ki a válaszokból? Tömör összefoglalásban a következők: 1. Senki sem kifogásolta a tájszavak társadalmi érvényének és típusának a jelölését. 2. A – nyelvészeti prozemináriumot végzett, tehát a tájszótárral mint szótártípussal ismeretségbe került – egyetemi hallgatók körében a szimbólumok alkalmazása jóval népszerűbb, mint a kutatók és egyetemi oktatók körében (48% : 81%), másrészt (ennek ellentett előjelű megerősítéseként): a szimbólum nélküli változatot a diákok nem tartják követendő megoldásnak (a száz adatközlőből mindössze 5% választotta az első típust a tanárok, kutatók 46%-ával szemben). 3. Az adatközlők körében a formalizmuskerülő attitűd nem elhanyagolható arányban jelen van. Ugyanis a válaszadók mintegy ötöde (18,6%-a) a szimbólum nélküli megoldásra szavazott. Nem csak nálunk van így: Haß-Zumkehr szerint a „titokzatosnak tűnő jelek formájában” közvetített információkat a szótárforgatók többé vagy kevésbé figyelmen kívül szokták hagyni (2001: 25). Hangsúlyozandó persze, hogy ez elsősorban nem a kutatókra, hanem a laikusokra vonatkozik. A tájszótárak potenciális olvasói között azonban a laikus érdeklődőket is számon kell tartanunk. 4. A szimbólumoknak, jeleknek a (címszót követő) használatát 70% egyértelműen, 11,3% bizonyos megszorítással helyesli, ez pedig egyértelmű többség. 5. A szócikkeknek címszóval való kezdése mellett voksolt a túlnyomó többség (88,7%). A szócikkeknek szimbólummal/jellel való kezdésével csupán 11,3% ért egyet: itt persze nem a szimbólumoknak, hanem a szimbólumok sorrendi helyének a helytelenítéséről van szó. (A fölmérés tanulságainak részletesebb bemutatását külön közleményben kívánom közzétenni.) A tanulság nyilvánvaló: a tájszótár a nyelvészeti elvárásoknak kell, hogy megfeleljen, szem előtt tartva a minél nagyobb nyelvtu-

dományi felhasználhatóságot. A szimbólumok alkalmazásában azonban mértéket célravezető tartani, illetőleg lehetőség szerint motivált, tehát kifejező, ezért könnyen megjegyezhető jelekkel és rövidítésekkel tanácsos dolgozni (erre vonatkozólag lásd alább az összegző javaslatot).

III.

1. Lássuk most a tájszótárak szócikkeinek egyes kategóriáit a szükségesnek vélt megjegyzésekkel és magyarázatokkal!

1. **A címszó.** A címszavasításban a leggyakoribb s leginkább javasolható megoldás az, hogy a címszó alaki és jelentésbeli tájszavak esetében a nyelvjárási szó köznyelvi megfelelője, valódi tájszavak esetében pedig köznyelviesített formája legyen. Ez az eljárás a gyakorlatban jól bevált, s vitathatatlanul a leginformatívabb.

Regionális és általános tájszótárakban a tájszói változatok elterjedtségét, illetőleg előfordulásuk mértékét célszerű a köznyelviesítendő változat kiválasztásában alapul vennünk (l. ÚMTsz. I, 15; Niebaum 1979: 356–9). A magyarban az ÚMTsz. a követendő szótár. Ugyanis ez az az általános tájszótárunk, amely a legtöbb regionális lexémát tartalmazza, ennek következtében e szótár szerkesztőinek volt legnagyobb rálátása a különböző tájszavak és változataik összefüggésére, tehát nekik volt a legtöbb lehetőségük a címszavasítás megnyugtató elvégzésére. (Közvetlen segítséget az ÚMTsz. is csak akkor nyújt persze, ha az általunk címszavasítandó tájszó megvan ebben a szótárban.) Nem szentírás természetesen az ÚMTsz. sem, de vitathatatlanul a legjobb minta.

A címszót mindig köznyelvi helyesírással kell írni. Bizonyos külföldi minták ellenére sem javaslom azt a gyakorlatot, amely az etimológiailag helyesnek tartott kiinduló formához idomítva kívánja kialakítani a valódi tájszavak címszavait. Miként azt sem, hogy a valódi tájszavak esetében a köznyelvi „hiány” miatt nem adnánk címszót, hanem valahogy a hiányt jelölnénk. Ugyanis a valódi tájszó jelölésével (= V) eleve jelezzük, hogy a címszó mögött nem áll köznyelvi szó.

2. **A tájszótípusok.** Azt eldönteni, hogy mi tájszó, s mi nem az, csak a köznyelvi szóképzlet ismeretében lehet. A legjobb mérce e tekintetben – következetlenségei, hiányosságai ellenére is – az Értelmező kéziszótár (s lesz majd korszerűsített, felújított változata, ha megjelenik). Mint közös viszonyítási pont az ÉKsz. nélkülözhetetlen annak megállapításában is, hogy a vizsgált nyelvjárási szavak melyik tájszótípusba tartoznak. A tájszótípus-minősítés a címszavasított szó alapalakjára vonatkozik. Az alapalak – kevés kivételt nem tekintve, amilyen például a bizonyos nyelvjárásokban s csak egyetlen alakban előforduló *lűt* (= lelt) – jel és rag nélküli (szótári) szó, amely egyes számú, a névszók esetében alanyesetben álló, az igék esetében pedig kijelentő módú, jelen idejű, általános ragozású, 3. személyű alak. Alapalak tehát a nyelvjárási *aran* = arany, *bagó* = bagoly, *szóma* = szalma, de nem az az *ap-tya* = apja, *dűg-ot* = dolgot, *szere-te-jē* = szeretője. A tőváltozatok (például a *dűg-*, *szere-te-*) a morfémaalternáció körébe tartoznak. Mivelhogy pedig a szóban forgó alternáció lényege, hogy nem növeli meg a morfémák számát, értelemszerűen nem lehet szó a lexémák számának növekedéséről sem.

A tájszavaknak három fő típusát különböztetjük meg Szinyei óta: a valódi, jelentésbeli és alaki tájszavakat (l. legújabban Hegedűs Attila 2001: 378). Néhány altípussal is célszerű számolnunk, s ezeknek a tájszótárbeli megnevezése/jelölése a tájszótárak nyelvészeti felhasználhatóságának a növelése érdekében kívánatos. A valódi tájszavaknak két alcsoportja van. A *tulajdonképpeni tájszó* olyan nyelvjárási szó, amely a köznyelvben nem ismert fogalmat, tárgyat a köznyelvben nem használatos lexémával fejez ki (*hattalia* = dióhéjból készített sípféle játékszer). Ennek a típusnak sajátos alcsoportját azok a nyelvjárási összetételek alkotják, amelyek a köznyelvben ismeretlen fogalmat, tárgyat részben vagy egészben ugyan a köznyelvben is használatos tömorfémákkal fejezik ki, azonban az e morfémák alkotta szóösszetételek a köznyelvben nem használatosak, azaz lexémaszinten ott ismeretlenek (példák: *bőrbajusz* = az orr alatti, száj fölötti bőrnek két kézzel történő, az érintett számára kellemetlen, esetleg fájdalmas széthúzása, *vánkosfa* = szekérrész: a tengelytok felső része). A *névbeli tájszó* olyan nyelvjárási szó, amely a köznyelvben is ismert fogalmat, tárgyat a köznyelvben ismeretlen lexémával fejez ki (*karafon* = fánk). Itt is van egy (az imént említetthez hasonló) sajátos alcsoport: a köznyelvben is ismert fogalmat, tárgyat részben vagy egészben ugyan a köznyelvben is használatos tömorfémákkal fejezik ki, azonban az e szavak alkotta összetételek a köznyelvben nem használatosak, azaz lexémaszinten a köznyelvben ismeretlenek (*tányérbélvirág* = napraforgó). A köznyelvi megfelelőjüktől mind alakjukban, mind jelentésükben eltérő tájszavak az *alaki-jelentésbeli tájszavak* (*mestër* = 1. igazgatótanító (népiskolában), 2. kny.). Ezeket külön típusba célszerű sorolnunk. (Ha altípusnak vennénk őket, mind az alaki, mind a jelentésbeli tájszavakhoz besorolhatóak volnának, akkor viszont vagy az alak, vagy a jelentés szempontja sérülne.)

Táblázatos formában bemutatva (igen = egyezés van a köznyelvi és a nyelvjárási szó között, nem = eltérés van közöttük, nem/igen = mindkettő van közöttük):

	jelölt/denotátum/jelentés	jelölő/lexéma	hangalak
1. Valódi tájszó:			
a. tulajdonképpeni	nem	nem	nem
b. névbeli	igen	nem	nem
2. Jelentésbeli tájszó			
	nem/igen	igen	nem/igen
3. Alaki tájszó			
	igen	igen	nem
4. Alaki és jelentésbeli			
	nem/igen	igen	nem

Az említett differenciálással a következő típusok elkülönítése és valamilyen formában való jelölése látszik célszerűnek: a valódi tájszavak két csoportja, tudniillik a tulajdonképpeni és a névbeli, illetőleg a jelentésbeli és az alaki, valamint az alaki-jelentésbeli. Összesen tehát ötről van szó. A tájszavak típusának valamilyen módon való jelölése a korszerű szótárakban annak ellenére ajánlatos, hogy ismeretesek a tájszavak besorolásával kapcsolatos problémák (legújabban l. Hegedűs Attila 2001: 379–80, 400–401). Véleményem szerint helytelen volna,

ha a nehezen besorolható szavak miatt feladnánk azt az igényünket, hogy a jóval számosabb, egyértelműen tipizálható szavak tömegét típusuk szerint jelezzük a tájszótárban. Annak sincs természetesen semmi akadálya, hogy a szótárírók kérdőjellel jelezzék, ha a tipizálást bizonyos esetekben nem tudják megnyugtató módon elvégezni (ahogy Balogh Lajos javasolta). Fölvethető az is, hogy a laikus olvasó nem is igényli a szóban forgó minősítéseket. Ez bizonyára így van. Úgy vélem azonban, hogy kisebb baj az érdeklődő laikus vagy nem nyelvész számára a tájszavak típusának jelölése (hiszen figyelmen kívül hagyhatják olvasás közben őket), mint amilyen hiányt e jelölések elmaradása jelent a nyelvészek számára.

De miért fontos a szóban forgó különbségtevés? Általánosságban fogalmazva azért, mert minden lexikográfiai differenciálás eleve elősegíti, megkönnyíti a feldolgozást azzal a puszta ténnyel, hogy árnyaltabban informál nyelvi adatokról, összefüggésekről. A köznyelv felől nézve s kommunikációs értelemben a három tájszótípus között lényeges, a megértést is befolyásoló különbségek vannak. A valódi tájszó a maga egészében érthetetlen vagy nem érthető pontosan, a jelentésbeli tájszó táji jelentésében nem érthető vagy félreérthető, az alaki tájszavak zöme viszont minden nehézség nélkül érthető.

A köznyelv és a nyelvjárások közötti lexikális különbségek vizsgálata mind lexikológiai, mind szemantikai, mind onomasziológiai, mind tipológiai, mind pedig változásvizsgálati szempontból érdekes kérdéseket vet föl, s ezekhez a vizsgálatokhoz a tájszavak közötti említett különbségeknek a tájszótárakban lexikográfiai eszközökkel való jelzése hasznos tájékoztatást, útbaigazítást nyújt. (Az egyik adatközlő a feldolgozás szempontjára gondolva fogalmazott úgy, hogy a jelek segítségével könnyen összegyűjthetők az egy-egy kategóriába tartozó szavak.) Ha pedig a külső nyelvészet szempontjából, mondjuk abból a szempontból kívánja valaki vizsgálni a tájszavakat, hogy hogyan tükrözik a vizsgált beszélőközösség kultúráját, akkor elsősorban a valódi, különösen pedig a tulajdonképpeni tájszavakat keresi. Megteheti ezt persze akkor is, ha a tájszavak típusai nincsenek jelölve, csak hogy ebben az esetben pluszmunka vár rá a számára releváns információ hiányában. Nem új keletű dialektológuspanasz, hogy a nagy nyelvjárási korpuszok (nyelvatlaszok, tájszótárak, regionális szótárak, hangarchívumok) kínálta adatokat nemigen használja a nyelvészek döntő többsége. Ennek egyik okát abban látom, hogy a potenciális felhasználók nem szívesen vállalják a szóban forgó, többnyire időrabló pluszmunkákat. Mi a megoldás? Jobban ki kell szolgálni az érdeklődőket s a kutatókat!

Mit kezdünk a **népnyelvi**, illetőleg az ÉKsz.-ban így minősített **szavakkal**? A népnyelvnek két jelentése is forgalomban van. Az egyik: 'a nyelvjárások összessége'. A másik: 'más-más nyelvjárásban beszélők nem köznyelvi, de nemcsak egyes nyelvjárásokban, hanem a nyelvjárások széles körében használt regionális nyelvi sajátosságainak, kifejezőeszközeinek az összessége' (l. Kiss J. 2001: 77). A népnyelvi szavak – minthogy egyrészt nem köznyelvi, másrészt pedig területi kötöttségűek (is) – tájszavak, illetőleg a tájszavak speciális csoportját alkotják. Ezért őket a helyi és a regionális tájszótárakba tájszavakként kell fölvenni! Tájszavakként, de nem külön tájszótípusként. Elsősorban azért nem, mert az elfogadott tájszói hármastípusfelosztáshoz képest, amely a nyelvjárás és a köznyelv

közötti alaki és jelentésbeli egyezéseken és eltéréseken alapul (valódi, jelentésbeli, alaki tájszavak), a „népnyelv” és a „népnyelvi” fogalma elsősorban regionális nyelvi jegyek és elemek pusztán nagyobb mérvű területi elterjedtségének kritériumán nyugszik. A *népnyelvi szó* : *tájszó* kettősségnek eszerint csak általános tájszótárakban, illetőleg értelmező szótárakban van helye (ahogy Pusztai Ferenc megfogalmazta a kérdőívhez fűzött megjegyzésében; l. még tőle: 1996/1997: 121–2).

Külön kérdést jelentenek a **mesterségszavak**. Követendő elvnek azt tartom, hogy mindazon mesterségszavak kerüljenek be a szinkrón tájszótárakba, amelyeket a helyi parasztemberek is, illetőleg a nem iparos felnőttek számottevő hányada ismer/használ. Ezek között a szavak között is vannak valódi tájszavak, s bőven vannak alakiak is. (A bognármesterségből említve példákat: *füles véssü*, *szijókés*, *vo-nyókés*: Pesti János adataiból.)

Ami az **alaki tájszavakat** illeti: a köznyelvtől való hangalaki, tehát fonematikus eltérések alapján tekintünk nyelvjárási szavakat alaki tájszavaknak, az ejtésbeli eltérések (fonémakon belüli hangszínváltozatok) alapján nem (l. alább, illetőleg ÚMTsz. I, 16). Az, hogy mi fonéma, s mi nem az, azt a mindenkori nyelvjárás hangrendszerére alapján lehet és kell eldönteni. A zárt *ĕ* és az ajakkerekítés nélküli *á* például alaki tájszóvá teszi a nyelvjárási szót azon dialektusok nagy részében, amelyekben előfordul. Alaki tájszónak csak az a nyelvjárási szó tekinthető, amelynek a köznyelvi megfelelővel való összefüggése a laikus nyelvjárási beszélő számára világos, érzékelhető (Balogh Lajos észrevétele). Ennek értelmében ha nincs aktív memoriális kapcsolat a nyelvjárási szó és köznyelvi megfelelője között, akkor a nyelvjárási szó valódi (névbeli) tájszónak tekintendő (ilyen például a *zséter* = sajtar). Abban a tekintetben, hogy az alaki tájszavak közül melyek kerüljenek be a tájszótárakba, több tekintetben is megoszlanak a vélemények: 1) Milyen racionális szempont(ok) teheti(k) elvszerűvé, hogy a nyelvjárás(ok) sok száz, csak alaki (tehát nem alaki és jelentésbeli) tájszavából mi kerüljön be a tájszótárba? 2) Játsszon-e szerepet a fölveendő alaki tájszavak mennyisége? 3) Milyen lexikográfiai szereltséggel közöljük őket? Ami az elsőt illeti: Szinnyei MTsz.-a óta a fő elv az volt, amit Szinnyei így fogalmazott meg: azok az alaki tájszavak veendőek föl, amelyek a „nyelvjárásnak rendes és szabályba foglalható hangalaki eltérésein és sajátosságain kívül állnak” (MTsz. I, IV). A köznyelvi alapú érthetőség, tehát a (kontrasztív) kommunikációs szempont jóval később merült föl (Mihályi tájszótár 9). Eszerint akkor föltétlenül föl kell venni az alaki tájszót, ha a köznyelvi szó és nyelvjárási megfelelője az alaki eltérés miatt nehezen kapcsolódik össze a nyelvészeti értelemben laikus köznyelvi és nyelvjárási beszélők tudatában. Néhány példa: *lút* : *lelt*, *sőgül* : *süvegel*, *tövött* : *tett*, *sindő* : *zsindely*. Természetesen helyeselhető, ha nyelvtörténeti-nyelvjárástörténeti, illetőleg szótörténeti-etimológiai vagy a kutatás számára más okból valóban fontos alaki tájszavak is fölvétnek, a kapuk túl tágra nyitása azonban kerülendő. Ami pedig a szóban forgó szavak lexikográfiai szereltségét illeti: fölösleges teljesen szócikkésíteni őket, elegendő a tájszó típusát, illetőleg szükség esetén használati érvényét és stílusértékét megjelölni, illetőleg megjegyzéssel kísérni (például: „**üveg** A ↓ *óg*”, s szükség van természetesen az utalózásra is ezekben az esetekben: „**óg** l. *üveg*”). Ugyanis a köz-

nyelvi szó földidézésével a szükséges további információk a (köznyelvet ismerő) anyanyelvi beszélőnek automatikusan rendelkezésre állnak.

3. **A nyelvjárási szóalak.** A – dőlt betűvel közlendő – nyelvjárási szóalakok nagy része hangalakváltozat, tehát a köznyelvi megfelelővel szemben fonematikus eltérést mutat. Ez az eltérés jelentkezhetsz egy vagy több fonémában (*kék* : *kik*, *énekel* : *inékül*), illetőleg fonématöbbletben (*uborka* : *buborka*) és -hiányban (*jérce* : *érce*). A valódi tájszavaknak legfőljebb kivételesen és véletlenszerűen lehet azonos hangalakjuk – értelemszerűen: más jelentésű – köznyelvi szavakkal. Egy példa: a *trák* főnévnek a köznyelvi *trák* népnévvel való hangalaki egybeesése a véletlen műve. A nyelvjárási szóalakok jóval kisebb része csupán ejtészváltozat. Idetartoznak a kettőshangzók, az illabiális *á* és az *ly* : *j* megfelelés (ÚMTsz. I, 16). Jelentésbeli tájszavak esetében előfordulnak teljes hangalaki egybeesések a köznyelv és a nyelvjárások között (*kánya* 'varjú'), ez esetben a címszóval való egyezést tildével (~) jelöljük. Minden jelet, rövidítést csak egy valaminek a jelölésére használjunk, ezért a tilde a tájszótárban ne forduljon elő másnak (például szóalak-megfeleléseknek) a jelölésére.

4. **A tájszavak szinkrón társadalmi érvénye.** Az e szerint történő minősítés azt fejezi ki, hogy a tájszavakat a szinkroniában egyrészt hogyan használják: általánosan, illetőleg gyakran, vagy pedig ritkábban, esetleg nagyon ritkán, vagy éppen egyáltalán nem, másrészt azt, hogy neologizmusként vagy archaizmusként használják-e őket a beszélőközösségben, illetőleg azt, hogy milyenként érzékelik, hívják le őket mentális lexikonukból a beszélők. A nyelvjárási szóalak és a jelentés, illetőleg adott esetben a stílusérték társadalmi érvényének jelölése strukturális nyelvészeti és változásvizsgálati szempontból egyaránt fontos feladat.

A neologizmusok a még ritka, de terjedő használatú új nyelvi elemek és jelenségek. Az archaizmusok a már ritka, perifériára szorulóban levő vagy már ki is szorult nyelvi elemek és jelenségek. Az archaizmusoknak három típusát célszerű elkülönítenünk és megneveznünk/jelölnünk a szóban forgó tájszótárakban: a kihalt, a kiszorult és a visszaszorult/visszaszoruló tájszavak csoportját.

A *kihalt szó* olyan szó, amely a vizsgált település nyelvjárási beszélőinek a nyelvhasználatában korábban igazolhatóan megvolt, a gyűjtés idején azonban a körütekintő gyűjtés alapján ítélve sem a használatban, sem a beszélők nyelvi tudatában nincs meg. Ha tehát már semmilyen formában nem hívódik, illetőleg hívható le az adatközlők mentális lexikonából. De vajon lehet-e, érdemes-e kihalt szavakról beszélni szinkrón leíró tájszótárakban közölt lexémák esetében? Hiszen egy-egy szó kihaltát csak úgy tudjuk megállapítani, ha kilépünk a szinkroniából, s egy másik, egy korábbi egyidejű állapothoz viszonyítva igazoljuk a kihalást. Lehet, s valóban csak a szinkroniából való kilépéssel. De érdemes is. Mégpedig az ezzel nyerhető, a tájszótár nyelvészeti felhasználhatóságát növelő fontos plusz információk miatt. Két, a tájszógyűjtés szempontjából említésre méltó körülmény is emellett szól. Az egyik: a különböző forrásokban (tájszóközlésekben, nyelvtanulásokban, szakszókincsleírásokban, kéziratok gyűjtésekben) található s helyhez köthető szavak bőven kínálnak lehetőséget tájszavak kihalásának megállapítására. A másik: a rendszeres tájszógyűjtés egyre kevésbé nélkülözheti meghatározott (kéziratok és nyomtatott, illetőleg a vizsgált nyelvjárásból származó) tájszógyűjté-

mények lexémáinak a kikérdezését (l. Niebaum 1979: 354), márpedig az így végzett gyűjtések egyik hozadéka az, hogy kihalt tájszavakra bukkanhatunk.

A *kiszorult szó* olyan szó, amely a spontán nyelvhasználatból kikopott, de néhány (főként idősebb) adatközlő emlékezetében még él, éldegél, lappang, onnan rákérdezéssel előhívható, esetleg kivételesen előjön. („Hallotta a *hattalia* szót, Jóska bácsi? – Hallottam, még édesapámtól, a háború előtt, de azóta se”. Illetőleg: „Nagyanyám említette annak idején húgom lakodalmán, hogy ...”).

A *visszaszoruló szó* olyan szó, amely előfordul a mindennapos spontán nyelvi kommunikációban, él tehát a nyelvi tudatban is, de ritka már, s túlnyomórészt csupán a legidősebbek, illetőleg az idős beszélők használják.

A mentális lexikonból való szólehívások a kiszorult, a visszaszorult/visszaszoruló, de részben az új szavak esetében is (egyéntől messzemenően függően) lehetnek biztosak, bizonytalanok és tévesek egyaránt. A biztos szóaktiválás azt jelenti, hogy a beszélő pontosan fel tudja idézni a szó alakját és jelentését. A bizonytalan esetében vagy a szó alakját, vagy jelentését, vagy mindkettőt csak valószínűként tudja megnevezni. A téves szóaktiválás fokozott mértékben egyéntől függ: a beszélő a tágabb értelemben vett nyelvi tudása alapján hoz létre hasonlóságot a mentális lexikonában nem létező szóval.

Táblázatos összefoglalás

	a nyelvhasználatban	a nyelvi tudatban	jel
kihalt szó	nincs meg	nincs meg	†
kiszorult szó	nincs meg	megvan	↓↓
visszaszoruló	megvan	megvan	↓
új, terjedő szó	megvan	megvan	↑

A tájszavak körében nem ritkák a többalakúak és a többjelentésűek. S az alakváltozatok és a jelentések között általában vannak különbségek a társadalmi érvény tekintetében. Hogyan jelöljük őket? Az egyértelműség fontosságát szem előtt tartva úgy, hogy mindegyik alakváltozat, illetőleg jelentés megkapja a vonatkozó minősítést, a megfelelő szimbólumot (például: „**kőműves** A † *kümijses*, ↓↓ *kümüjjes*, *kümüives*, ↑ *kümiives*”, azaz: a *kümijses* kihalt, a *kümüjjes* kiszorult, a *kümüives* az általános használatú, a *kümiives* pedig a terjedő új, illetőleg: „**mester** AJ *mestër fn* 1. ↓ Kántortanító. 2. kny.”, azaz: régies, visszaszoruló az első jelentés, általános használatú a – köznyelvvel megegyező – második).

5. **A szófaj.** Vajon szükséges-e adnunk szófajjelölést is? Ha a jelentésmegadás jó, fölösleges (lehet) a szófaj jelölése (az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár például nem ad szófaji információt). A szófajjelölés mellett szóló újabb érv, hogy a feldolgozást, a számítógépes kódolást is elősegíti, gyorsítja, mert a szófajjelöléssel a felhasználó készen kapja az információt. Javaslat: maradjunk a szófaj jelölésénél! A jelölendő fő szófajok s rövidítéseik betűrendben: fi (= főnévi igenév), fn (= főnév), hsz (= határozószó), mn (= melléknév), msz (= mondatszó), nm (= névmás), tn i (= tárgyatlan ige), ts i (= tárgyias ige).

6. **A jelentés.** A jelentésmagyarázatok sorszámozva adjuk meg akkor, ha az adott szónak a táji jelentés mellett van a köznyelvvel megegyező jelentése is (az esetek elsöprő többségében erről van szó), illetőleg ha legalább két táji jelentése van. Nincs viszont sorszámozás, ha a tájszónak csupán egyetlen jelentése van. A köznyelvvel megegyező jelentés(ek)e)t rövidítéssel (kny = köznyelvi) jelöljük, s ezzel az Értelmező kéziszótárban közölt köznyelvi jelentés(ek)re utalunk. A jelentések megadásakor a lényeges, más szóval a kategorizáló jelentésekre célszerű összpontosítanunk, a járulékos (minősítő) jelentések hozzájuk képest másodlagos jelentőségük lexikográfiai szempontból. A pontos jelentésmegadás fontos szerepkörét a példamondatok nem vehetik át.

A jelentések megadásakor értelemszerűen az adatközlők nyelvhasználatára, illetőleg nyelvi tudására kell támaszkodni. Ha tehát például a *kreáca* főnévről csak az állapítható meg a vizsgált közösségben, hogy 'egy szőlőfajta' jelentésben ismerik (mert mondjuk nem természetlik már ezt a fajtát), a *tusakgombá*-ról pedig az, hogy 'egy gombafajta' (mert nincs gombaszakértő a közösségben), akkor jelentésként ezeknek kell bekerülniük a tájszótárba. Ha azonban a tájszótár írója/szerkesztője szakemberek vagy szakkönyvek segítségével meg tudja állapítani a szó pontos jelentését, akkor ezt közölnie kell, de a Megj. rovatban, hogy egyértelműen elkülöníthesse az adott közösségbeli szójelentést a szakmailag hiteles pontos jelentéstől. Ezek az esetek elsősorban az archaikus szavak körében fordulnak elő.

7. **A stílusminősítés.** Kötelező kategória, tehát ha nincs stílusminősítés, akkor a hiány azt jelzi, hogy az adott szó semleges stílusértékű. Igaz, „nehéz meglátni azt, ami nincs” (Pesti János jogos észrevétele, laikusokra vonatkoztatva különösen igaz), de mert a feldolgozás szakemberek dolga, számukra ez nem jelenthet problémát. A fő, egyszersmind általános stílusminősítéseket s a javasolt rövidítéseket lásd alább.

8. **A példamondat.** Csak jó, az adott szó jelentéskörét, stílusértékét, használati körét hitelesen megvilágító példamondato(ka)t érdemes közölni. A tájszótárakban számos henye példamondat van, ezekre nincs szükség.

9. **A nyelv(használat)i megjegyzések.** A szóhasználatra, a felekezet, az életkor, a nemek szerinti különbségekre, a jelentésre, alakváltozatokra stb. vonatkozó, a minősítésekkel nem kifejezhető árnyalati finomságok, fontos részletek többnyire szöveges közlésére szolgál a szócikknek ez a része.

10. **A néprajzi, tárgytörténeti leírás, észrevételek.** Külső nyelvészeti tekintetben, illetőleg más tudományágak szempontjából fontos információk közlésének a helye. Csúry Szamosháti szótára óta követésre méltó példa áll rendelkezésünkre a magyar nyelvtudományban is. Csak biztatni tudok minden tájszótáríró: gyűjtsön és közöljön minél több releváns néprajzi és tárgytörténeti adatot, tudnivalót!

11. **Az utalások.** Nemcsak az olvasó jobb tájékoztatása, útbaigazítása miatt, hanem a szótár nyelvészeti felhasználhatósága szempontjából is igen fontosak. Elvszerűen következetes adekvát utalások hálójával lehet és kell az egész korpuszt alkalmassá tenni a tájszavak alkotta szókészlet részrendszer meghatározott szempontú strukturális vizsgálatára (vö. B. Lőrinczy 1997).

A (köznyelvi) olvasó, ha standardizált anyanyelve köznyelvén készült betűrendes értelmező szótárt vesz kézbe, gyorsan megtalálja a keresett szót. Sokkal nehezebb ez tájszótárak esetében, noha a tájszótárak is értelmező szótárak. Ugyanis a nyelvjárási kompetencia hiányában (legyünk akár köznyelvi beszélők, akár egy másik nyelvjárásban kompetensek), fogalmunk sem lehet arról, milyen hangsorból álló melyik címszót keressük, ha egy-egy fogalom nyelvjárási megnevezéseit óhajtjuk megtudni. A tájszavakat onomasziológiai alapon gyűjtjük (hogyan nevezik ezt vagy azt a fogalmat?), de többnyire betűrendben és szemaszziológiai alapon írjuk le (mi az adott szó jelentése?). Megjegyzendő: a kutatási igényeknek leginkább a szemaszziológiai-onomasziológiai tájszótárak felelnek meg (Hessky 2002: 91). Mit tehetünk, tehetünk-e egyáltalán valamit a keresett tájszavak megtalálása érdekében? Igen, éspedig kiterjedt és szigorúan következetes utalózással, amely a szinonimák, esetleg az antonimák (és paronimák) gyors megtalálását biztosítja. Arra is gondolnunk kellene (ahogy ezt Pesti János és B. Bazsika Enikő jelezte észrevételei között), hogy az egy-egy szóval tartalmi, fogalomköri kapcsolatban álló egyéb szavakra (legyen szó munkafolyamatról, étellekről, gyümölcsfajtákról, a szekér részeiről) is utalunk – helytakarékossági célból úgy, hogy csupán egy szócikkben soroljuk föl a fogalomkörileg együvé tartozó szavakat, utalócímszóként csak a szóban forgó szócikk címszavát szerepeltetve. Követendő eljárás, mert a szemaszziológiai és az onomasziológiai szempont bizonyos fokú kombinálása növeli az információközlés hatékonyságát (vö. Niebaum, 1979: 355; OrmSz. stb.).

2. A következő kérdés átvezet a tájszótárban megjeleníthető/megjelenítendő **nyelvtani információk** problémaköréhez. Vajon tájszótári lexikográfiai feladat-e a táji toldalékolású szóalakok (*cselekésznek = cselekszenek, urank = urunk*), a toldalékolt szóalakokban jelentkező táji tövváltozatok (*adaja = adója*) közlése? Válaszom: a szótáraknak sem nem lehet, sem nem kell nyelvtanoknak vagy résznyelvtanoknak lenniük. Egyik említett terület sem tartozik a lexikológia vizsgálati körébe, tehát elsődlegesen nem lexikográfiai feladat egyik sem. Azért írtam, hogy „elsődlegesen”, mert tudvalevő, hogy szótár sokféle van (vannak például vonzatszótárak), ismeretes továbbá, hogy a tájszótárak egy része is ad bizonyos morfonológiai információkat is. Tehát a föltett kérdésre akár igennel is válaszolhatnánk. A kérdést a szóban forgó tájszótártípusra szűkítve a következőket jelzem. Ami a táji toldalékolású szóalakokat illeti: a köznyelvtől való ilyen eltérések meghatározott hangtani, morfonológiai szabályokhoz köthetők. Ezekről célszerűbb a tájszótárban közlendő s ezen esetek miatt is fontos nyelvtani vázlatban – összefoglaló, példákkal szemléltető – tájékoztatást nyújtani. A szótári részben legfőljebb a kivételes (értelemszerűen erősen archaizálódott) szóalakokat javaslom közölni, így: *adaja = adója, ëtt = ëvëtt, hossz = hozol* (tkp. *hoz + sz*), *legëtet = legeltet, motrot = motort, tövött = tett*. Tehát zömmel mindenféle magyarázat, főként pedig szócikkésítés nélkül, ugyanis a köznyelvi megfelelőik közlésével az olvasó rendelkezésére állnak a szükséges tudnivalók. Másrészt azért, hogy világosan elkülönítsük őket az utalócímszavaktól.

Milyen legyen a tájszótár és a **táji szószerkezetek**, valamint frazeologizmusok viszonya? Döntés kérdése. Kiindulhatunk például abból, hogy a szótár és

a szócikkek főhőse a szó, ezért a tájszótárba csak a lexémaszinten jelentkező táji többletek, magyarul: a tájszavak kerüljenek. Ebben az esetben „alanyi jogon” sem szerkezetek, sem frazeologizmusok nem kerülnének a tájszótárba. A másik felfogás szerint, amelyet a leletmentési szándék és a nyelvjárásról való szélesebb körű tájékoztatás igénye motivál, a tájszógyűjtésnek többnyire melléktermékeként felszínre hozott táji szószerkezeteket és frazeologizmusokat is érdemes bevenni a tájszótárba. Kinek-kinek lexikográfiai elvei alapján, gyűjtési és szerkesztési lehetőségeinek az ismeretében kell döntenie arról, hogy melyik utat járja. (Ideális esetben a táji frazeologizmusokat is éppúgy célzott gyűjtéssel kellene vizsgálni és sajátos szempontjaikat figyelembe véve, más szóval önelvűen leírni, ahogy ezt a tájszavak esetében tesszük. Alábbi észrevételeim azokra az esetekre vonatkoznak, amikor a táji frazeologizmusok és szerkezetek gyűjtése nagyrészt esetleges, a szó-társzerkesztők azonban szótárjukban helyt kívánnak adni nekik.)

A **frazeologizmusok** (= Fr.) a tájszótárak szócikkeibe szigorúan véve s elsődlegesen nem azért kerülnek be, mert a köznyelvben ismeretlen frazeologizmusokról van szó, hanem azért, mert tájszó fordul elő bennük. E felfogás szerint a tájszótárban megjelenő frazeologizmust a szócikk egyik, a címszóról speciális információt adó elemeként kezeljük, s mint ilyet a Megj. rovatban közöljük. Azokban az esetekben is így járunk el, ha az adott tájszó kizárólag a szóban forgó frazeologizmusban fordul elő, illetőleg csak abban adatolható. A nagykovácsi *Mosolog, mint a ragajja* szóláshasonlat = kicsit, alig észrevehetően mosolyog (Koppány menti tájszótár **ragajja** a.) például a *ragajja* tájszó szócikkének a megjegyzések rovatába való. Ha a szótáríró és -szerkesztő táji frazeologizmusokat is célzottan gyűjt, illetőleg számottevő mennyiségben sikerül följegyeznie őket, akkor legjobb megoldásnak az állandó szókapcsolatok külön fejezetben való közlését tartom (ahogy erre Ábrahám Imre adott követendő példát, l. 1991: 153–210), éspedig – kiemelem – a frazeologizmusok önelvű közlésében szokásos módon járván el. Elsősorban azért, mert a frazeologizmusok informatív közlése részben különbözik a lexémák szócikkben bemutatásától. Az előbbieket a vezérszavak betűrendjében szokásos közölni, s mellékelni célszerű a velük jelölt fogalomkörre kifejező szavak mutatóját is (ahogy erre O. Nagy Gábor adott dialektológusoktól is követett példát). Arról nem beszélve, hogy ha a szavak körében szokásos utalózást követnénk a frazeologizmusok esetében is, az utalószavak száma a frazeologizmust alkotó szavak számától függően tekintélyesre növekedne: a csupán négy szavas *Aranyos este, fostos reggel* 'ha naplementekor arany színű az ég alja, akkor másnap eső lesz' állandó szókapcsolatot például az **este** címszó alatt közölve háromszor kellene utaloznunk: *aranyos* Fr. l. *este*, *fostos* Fr. l. *este*, *reggel* Fr. l. *este*, ami ugyan nem helytakarékos megoldás, viszont kétségkívül hasznos az olvasónak. Tény, hogy a tájszótárak készítői gyakorta nem jutnak ahhoz, hogy a frazeologizmusokat is célzott gyűjtés és leírás tárgyává tegyék. Mivel pedig a szólások, közmondások, „a nyelv virágai” egyrészt nagyon is érdeklik a szótár olvasóit, másrészt mert a nyelvjárási frazeologizmusok művelődéstörténeti információs értéke igencsak nagy, aligha kifogásolható, ha a tájszótár készítője ezekben az esetekben nem külön fejezetben közli a többnyire orvanyagként gyűjtött állandó szókapcsolatokat.

A nyelvjárásokban számos táji szószerkezet van (néhány példa: *járgányos masina, Jézus szelte tők, kónyi lekvárosok, szegletes kazal, szeme szőre, tüzes ember, vetőre szánt*). Ezeknek nagy része már lexikalizálódott, egy része pedig a lexikalizálódás útját járja. Azaz összetétellé váltak, illetőleg azzá válóban vannak. Követendő tehát az ÚMTsz. gyakorlata, amely összetett szavakként kezeli őket; lásd: „Címszóként az esetek nagy többségében helyesírási szempontból osztatlan, tehát egyszerű vagy összetett szó áll (**abakog ... csimbókosgaluska-leves**). Különírt címszót csak olyankor alkalmazunk, ha valamely tárgyatlan ige mutat sajátos, *magát* tárgyas formát (**ártja magát**) (ÚMTsz. I, 14). A főntebb írt példákat ezért egybeírjuk, illetőleg így: **jézusszelte-tők**, l. még **csimbókosgaluska-leves**: (ÚMTsz.). De tovább is mehetünk: az igei alaptagú táji szerkezeteket (*vetőre szánt*) az alaptag címszavasításával volna célszerű közölni, jelölve (= Szerk.), hogy táji szószerkezetről, nem pedig tájszóról van szó. Emígyen: „**szánt** Szerk. *vetőre szánt* Vetés előtt felszántja a földet.” S utaloznánk is: „*vető* l. *szánt*”.

Az olyan nyelvjárási szó, amely csak abban különbözik köznyelvi megfelelőjétől, hogy van a köznyelvtől eltérő, a szó jelentését sem befolyásoló vonzata (lásd például *rokon valakihē*), nem tájszó, következésképpen s szigorúan véve nincs keresnivalója a tájszótár szócikkeiben. Alaptag és **vonzat** kapcsolata ugyanis nem a lexémaszintnek, hanem már a szintagmaszintnek a jelenségkörébe tartozik. Ezért azt javaslom, hogy a táji vonzatokat a jelentésbeli tájszavak esetében csak akkor adjuk meg (a **Megj.** rovatban), ha a táji jelentés a köznyelvitől eltérő vonzattal van vagy hozható kapcsolatba(n). Ha valaki a táji vonzatokat össze tudja gyűjteni, azt csak üdvözölni tudom. Ebben az esetben azt tartanám helyénvalónak, ha a táji vonzatokat (alaptagjaikkal egyetemben) a nyelvtani vázlat külön alpontjában (számmuk a magyarországi nyelvjárásokban – úgy tűnik – nem nagy), esetleg hasonló közlések számára fenntartott függelékben közölnénk.

IV.

1. A szótári közlés és közlésmódok. Mit kell (célszerű, kívánatos) közölnünk, s milyen lexikográfiai eszközökkel kell azt megjelenítenünk egy olyan élőnyelvi szinkron tájszótárban, amely a bevezetőben megfogalmazott igényeknek meg kíván felelni?

A. Tétélesen közölni szükséges: a) a címszót (köznyelviesített formát, ha a szó valódi tájszó; a köznyelvi megfelelőt, ha alaki és jelentésbeli tájszóról van szó), b) a nyelvjárási megjelenési formát (alapelakban, ha viszont alapelakban nem használatos a szó, akkor toldalékolt alakjában) és c) a szó jelentését (csak valódi és jelentésbeli tájszavak esetében, megadván természetesen azt is, hogy a köznyelvivel megegyező jelentések közül melyik él, melyek élnek s milyen társadalmi érvennyel).

Ezzel szemben szövegszerű közlés, rövidítés, szimbólum vagy jelölésnélküliség egyaránt szóba jöhet a következő információk megadásakor: szófaj, stílusérték, a címszóval alakilag egybeeső nyelvjárási realizáció; a regionális és általános tájszótárakban a származási hely és az utalózás.

Nem minden esetben kell, tehát csupán **esetlegesen szükséges**, illetőleg **lehetséges közölni** példamondato(ka)t, nyelvi-nyelvhasználati természetű és azzal összefüggő művelődéstörténeti megjegyzés(eke)t, valamint néprajzi leírást, észrevétel(eke)t, ábrát stb.

Milyen **sorrend** célszerű az adat-, illetőleg információközlésben? Elöl célszerű állniuk a minden esetben kötelezően megjelenítendő információknak (címszó, tájszótípus, nyelvjárási szóalak, társadalmi érvény, szófaj, jelentés [regionális és általános tájszótárakban a származási hely is], stílusérték), a szócikk második felében pedig azoknak, amelyek esetlegesen abban az értelemben, hogy bizonyos esetekben érdemes közölni őket, más esetekben viszont nem, illetőleg mert nincs is mit közölni (példamondát, megjegyzések, néprajzi betétek, leírások, utalások).

Milyen **megjelenítésmódot** tanácsos követni? Alapelv: nem állíthatjuk talányok elé a szótárolvasót. Ezért minden jelnek, rövidítésnek, nyomdatechnikai megoldásnak világos magyarázatát kell adnunk. Továbbá: olyan szimbólumokat célravezető használunk, amelyek többé-kevésbé motiváltak, tehát kifejezők.

A kötelező információk egy részét adatos közléssel vagy jelöléssel (adattal, szöveges leírással, rövidítéssel, jellel) kell, illetőleg célszerű közvetíteni, másik részét adat-, illetőleg jelölésnélküliséggel is. Az előbbi csoportba a következők tartoznak: a címszó, a tájszótípus-jelölés, a társadalmiérvény-közlés, a nyelvjárási szóalak, a szófajjelölés, a stílusérték, a jelentés(ek). A kötelezően közvetítendő információk adatos és adatjelölés-nélküliséggel megjelenítendő csoportjába tartozik a stílusérték és az utalás. (Ha tehát nincs stílusértékre utaló jelzés, akkor semleges stílusértékű a szó, s ha nincs utalás, akkor nincs a szónak szinonimája stb., l. alább). Az esetlegesen közlendő információk közül szövegesen jelenítendő meg a példamondat, a nyelvi-nyelvhasználati megjegyzések és a néprajzi leírás.

B. A könnyebb áttekinthetőség végett és gyors tájékozódás biztosítása céljából **táblázatszerű összefoglalásban** rögzítem a közvetítendő lexikográfiai információkat és a nagyfokú szakmai egyetértéssel javasolható megjelenítési módokat. A kötelező adatok, illetőleg információk, minősítések (1–7) után következnek a tetszőlegesek (8–11).

Két, egymástól világosan elkülönülő jelölési rendszer alkalmazását javaslom. Egy betűjelesnek és egy szimbólumosnak az alkalmazását. A betűjeles jelölés (**A** = alaki, **AJ** = alaki és jelentésbeli, **J** = jelentésbeli, **V** = valódi,) a tájszótípusoknak, a többé-kevésbé ugyancsak motivált szimbólumos jelölés pedig a társadalmi érvénynek a jelölésére szolgál († = kihalt, ↓ = „leszálló ág”-ban levő, azaz zsugorodó, gyengülő, visszaszorult/visszaszoruló, ↓↓ = kétszeresen is „leszálló ág”-ban levő, tehát kiszorult, kiháló, csupán néhány adatközlő tudatában élő, ↑ = „felszálló ág”-ban levő, új, terjedő, emelkedő).

Kötelező

1. A címszó (félkövér betűkkel).
2. A tájszótípus. a) **Vt** = Valódi, azon belül tulajdonképpeni tájszó. A fogalmi tájszó mind tartalmában/jelentésében, mind lexémájában ismeret-

- len a köznyelvben. **Vn** = valódi, azon belül **névbeli**, tehát szinonim értékű tájszó. A névbeli tájszó tartalma/jelentése nem, csupán lexémája ismeretlen a köznyelvben.
- b) **J** = Jelentésbeli tájszó.
- c) **A** = Alaki tájszó.
- d) **AJ** = Alaki és jelentésbeli tájszó.
3. A nyelvjárási szóalak fonetikus írásmódú, dőlt betűs.
4. A társadalmi érvény: a) † = a használatból eltűnt, kiveszett, kihalt.
- b) ↓ = archaizmus: visszaszorult, visszaszoruló; olyan szó (kifejezés), amelyet a felnőttek általában megértenek, de már csak kevesen (többnyire az idősek) használnak; ↓↓ = kiszorult, kihalt. Az archaizmusok mindkét típusa a múlt, az elmúló érzetét kelti, és konnotációját hordozza a beszélőközösség (felnőtt) tagjainak a körében.
- c) ↑ = neologizmus; új, korlátozott mértékben használatos, többnyire terjedő.
- d) Az általános használatúságot/ismertséget jelöletlenséggel jelenítjük meg, azaz külön nem jelöljük.
5. A szófaj: **fi** = főnévi igenév, **fn** = főnév, **hsz** = határozószó, **tn** = tulajdonnév, **tn i** = tárgyatlan ige, **ts i** = tárgyas ige, stb. (A szófaji rövidítések közismertek).
6. A jelentés(ek). Sorszámozzuk őket, egy kivétellel: ha a szónak egyetlen, táji jelentése van csak (például: *kánya* 'varjú'). Mindig a táji jelentéssel kezdjük, s ha a nyelvjárásban köznyelvvél megegyező (alap)jelentés(ek) is van(nak), azok külön sorszámmal, s a kny rövidítéssel zárják a jelentések sorát. Kell-e jelentésjelet használnunk vagy sem, illetőleg kell-e pontot tennünk a rövidítések után vagy sem? Az említett fölmérés e tekintetben is a vélemények megoszlását mutatja. Javaslom az ÉKsz. bevált helytakarékos gyakorlatának a követését: nem kell jelentésjel, s nem kell pont a rövidítések után.
7. A stílusérték: a) **finom** = finomkodó; **gúny** = gúnyos; **kedv** = kedveskedő; **rossz** = rosszalló; **szép** = szépítő; **szleng** (nem rövidíteném); **tréf.** = tréfás stb. (közismertek a stílusértékre vonatkozó kifejezések rövidítései is); b) a semleges stílusértékűeket a stílusérték jelölésének a hiánya jelöli.

Tetszőleges

8. A példamondat(ok) (dőlt betűkkel).
9. Nyelvi-nyelvhasználati megjegyzések (a **Megj.** rövidítés után).
10. Néprajzi, művelődéstörténeti leírás, megjegyzés(ek), melléklet(ek) (ha a szócikkben helyezhetők el).
11. Utalás(ok): Az l. (= lásd) rövidítést csak utalócímshavaknál használjuk, 10-es karakterrel, például: „**ög** l. üveg”. **Ö.** alatt utalunk az összetételekre és az olyan igekötős tájszavakra, amelynek alapszava önállóan nem használatos (például: „**ábdál** **Ö.** összeábdál”). A szinonimákra, antonimákra,

fogalomköri kapcsolat alapján vagy más okból összetartozó szavakra e szavak kiskapitális megjelenítésével utalunk (a korábbi Vö.-s megoldás helyett, példákat l. hátul a szócikkmutatványban). Ha azonban két vagy több szóra is utalnunk kell, akkor helytakarékosági okból egy szócikkbe gyűjtjük, tehát bokrosítjuk az összes vonatkozó szót, s a többi érintett szócikkben csupán e szócikk címszavára utalunk (például: a 'feslett erkölcsű (nő)'-t jelentő tájszavak közül a **cihó** szócikkében csak ennyi utalás lesz: „BREGYÓ a.”). Ha a vizsgált nyelvjárásban csak e két szó jelölne táji elemekkel a nevezett fogalmat, akkor így utalnánk: „BREGYÓ”, tehát nem úgy: „BREGYÓ a.”). A **Megj.** rövidítéssel nyelvi-nyelvhasználati, illetőleg tárgyi és művelődéstörténeti jellegű megjegyzéseket vezetünk be. A **Népr.** rövidítést néprajzi jellegű megjegyzések, leírás, észrevételek követik. A köznyelvben nem használatos származékszavak önálló címszavak (akár tájszói alapszóból képezték őket, akár a köznyelvben is meglevőből), miként a táji összetételek is. Az igekötős igék, ha köznyelvi megfelelőjüktől eltér a jelentésük, akkor jelentésbeli tájszókként kezelendők, ha viszont táji alakulatok az igekötő funkciójának általánosan megfelelő jelentésmódosulással (és él alapszavuk is), akkor az alapige szócikkében jelezzük meglétét az Ik: (= igekötős ige) rövidítéssel.

Az utalásnak két változatát javaslom. Az utalócímszavak esetében (alaki és igekötős tájszavaknál, tájszói tagot tartalmazó összetételeknél, szószerkezeteknél) az l. rövidítés (= lásd) hagyományosan bevált használatát tartom követendőnek, a szinonimákra, antonimákra, paronimákra való utaláskor viszont nem javaslom a Vö. használatát, hanem a szóban forgó szavak kiskapitálissal (HIDAS) való közlését.

A szócikkeknek az olvasó számára oly fontos áttekinthetőségét az egyes adat- és minősítéscsoportok egymástól való világos elkülönítésével növelhetjük. Ezért javaslom (részben az ÚMTsz. nyomán: I, 141, részben pedig Pesti János ötlete alapján) a virgulával is történő tagolást. Emlékeztetek arra, hogy minden szócikk három blokkból tevődik össze. A sorrendben első a lexémák formai oldalát mutatja be (címszó, nyelvjárási szóalak), illetőleg tájszótípus szerinti hovatartozásukat és társadalmi érvényüket jelzi. A második blokk a lexémák szemantikai oldaláról ad képet (szófaj, jelentés, stílusérték). A harmadik pedig kiegészítő információkat és adatokat tartalmaz. Virgulával ezeket a blokkokat célszerű elkülöníteni, világosan láthatóvá tenni. A harmadik blokk nemritkán hosszú is lehet a példamondatok és a megjegyzések, valamint a néprajzi leírások miatt. Ennek az átláthatóságát a félkövérrel szedett rövidítések (**Megj.**, **Népr.**), a dőlt betűs példamondatok és a kiskapitálissal szedett utalószók elégséges módon biztosítják.

Nota bene! 1. Ha nem élőnyelvi szinkrón tájszótárról van szó, akkor az itt megfogalmazott s kötelezőnek jelzett információk egy részét nem lehet megadni. Nyomtatott és kéziratot történeti adatok fölvétele esetén például az egyidejű állapotnak megfelelő társadalmi érvény szerinti minősítés lehetetlen, miként (nagy-részt) a stílusértéknek vagy a köznyelvvvel megegyező jelentések meglétének vagy hiányának a megállapítása, ebből következően pedig közlése is. 2. A bevezetőben

a tájszótárak nyelvészeti szempontú felhasználhatóságának fontosságát s ezzel kapcsolatos lexikográfiai teendőinket hangsúlyoztam. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a **Megj.** és a **Népr.** rovatban közlendő információk mellékesek volnának. Nagyon fontosnak tartom őket, mert számos nyelvrendszer-tani szempontú és nyelven kívüli, a szóval összefüggő információt közvetítenek, amelyek nyelvészeti szempontból értékesek, s más forrásból többnyire beszerezhetetlenek. 3. Nincs semmi okunk arra, hogy ne biztassunk tájszótárak készítésére, minden okunk megvan viszont arra, hogy ösztönözzük tájszótárak készítését. A jelen tanulmány fő célja éppen ez: segíteni mindazoknak, akik a tájszavak gyűjtése, lexikográfiai feldolgozása időigényes, fáradságos, de sok tanulsággal járó munkájának terhet és gyönyörűségét hordozni és magukra vállalni készek.

2. Néhány, a fentebb közöltek szerint összeállított példa (mihályi tájszavak közlésével):

bregyó Vn *bręzs''ó* † | fn Erkölcstelen, léha nő. rossz | CAFRINKA, CEMENDE, CIHÓ, KRUCSÓ, RÜFKE, SZEPENTYÓ.

cihó Vn *cih''ó* ↓ | fn Züllött nő, kurva. rossz | BREGYÓ a.

csemege A *csömmöge* †.

csoportos J ~ | mn 1. Göröngyös, rögös (föld). 2. kny. | CSOPORT.

csömmöge l. csemege

hidasvályú Vt *hidasvállu* ↓ | fn Disznóólak oldalába elhelyezett vályú, amelyhez az ólban levő disznók járomszerűleg készített rács nyílásain keresztül férhetnek hozzá. | **Népr.** Volt egy másik fajtája is: befelé is lehetett nyomni a födelet, más szóval: ajtót, hidastáblát, s a moslék kiöntése előtt benyomták, hogy a disznók addig ne férhessenek hozzá, amíg a moslékot a vályúban megkeverik. Ez az ajtó mindkét irányban (ki- és befelé) mozgatható volt. HIDAS, HIDASTÁBLA.

himodilegény Vn *himodilegín* | fn Dúc, támaszték. tréf | *El akart a kazalung dűnyi, két j''ó himodilegínnel asz köllöttük męgducúnyi.* **Megj.** A Mihályihoz közel fekvő Himod faluból sok erős, munkabíró ember járt napszámosként (főként aratás idején) dolgozni a környező falvakba, így Mihályiba is. GARTAI-LEGÉNY, TÁMADÉK.

kalinkó Vt *kalink''ó* ↓ | fn Lakodalmi fonott kalács. | **Megj.** Esküvőre (templomba) menet és jövet a lakodalmas nép a hintókból az út szélén álló, várakozó gyerekek nagy örömeire mindig dobált kalinkódarabokat. A szokás a 20. század ötvenes éveiben még javában élt.

kánya AJ *kányo* | fn Varjú.

lucanaptár Vt ~ ↓ | fn Luca napja és a karácsony közötti napok időjárása alapján a következő esztendőre készített előrejelző „naptár”. | **Népr.** A Luca napja és karácsony között eltelő tizenkét nap időjárása a hiedelem szerint a következő év tizenkét hónapjának időjárására utal, éspedig a délelőtti a hónap első, a délutáni meg a második felére. Néhányan föl is szokták jegyezni megfigyeléseiket. Mihályiból 1972-ből van tudomásom az utolsó lucanaptárról.

mester AJ *mestër* | fn 1. ↓ (Kántor)tanító. 2. kny.

napraforduló Vn *naprafordul''ó* † | fn Napraforgó. | **Megj.** A szó a II. világháború után szorult vissza, amikor nagyobb mennyiségben kezdték természeteni a faluban a napraforgót.

pehely A pöhöl ↓, píhe.

píhe l. pehely

pöhöl l. pehely

szeme szőre Vn.szēmész^űōrō † | fn 1. Szempilla. 2. Szemöldök.

3. A nyelvjárási szókészlet iránti érdeklődés változatlan a nemzetközi dialektológiában. Továbbra is napirenden van tájszótárak készítése és kiadása. Nem véletlen, hogy a nemzetközi dialektológiai kongresszusoknak egyik állandó témaköre a tájszótárak és a nyelvjárási lexikográfia (l. Kiss J. 2001: 68–9). Niebaum szerint a tájszótárak közzététele napjaink mondat- és szövegközpontú nyelvtudományában is fontos (1979: 356). Természetes tehát, hogy a tájszótárak lexikográfiai kérdései ismétlődően terítékre kerülnek. A nyelvtudomány általános fejlődésével együtt a lexikográfia és a lexikológia is előbbre lép, s az e területeken mutakozó s a tájszótárírás szempontjából releváns problémafölvetésekre a tájszótáríróknak reflektálniuk kell(ene) – elvi cikkekben és lexikográfiai gyakorlatukban egyaránt. (Sajnálatos tény, hogy a regionális lexikológiai vizsgálatok terén mutakozó többrendbeli elmaradás miatt a nyelvjárási lexikográfia ebből az irányból a kívánatosnál kevesebb ösztökélő impulzust kap.) Tájszavak gyűjtése és szótári közzététele napjainkban is fontos feladat tehát, különösen akkor, ha a kezdettől fogva erős motiváló tényező, a leletmentési szándék az adatok gyűjtésének, rendszerszerű kapcsolataik minél teljesebb feltárásának és lexikográfiai megjelenítésének korszerűségével párosul. Mondjuk ki: sajnos az újabb (nem csak hazai) tájszótárak egy bizonyos hányada nem felel meg a ma elvárható követelmények egy részének.

Még valamiről. A számítógépes lexikográfia a magyar dialektológiában is rövidesen valósággá válik, s új lehetőségek nyílnak a tájszótárak, e speciális adatbázisok több oldalú felhasználására. Nemcsak arra gondolok, hogy egy-egy tájszótár adatainak gépre vitelével s megfelelő keresőprogramok alkalmazásával mennyire felgyorsulnak az elemzések. Arra is, hogy az egy-egy nyelvjárásból származó összes (szótári, atlaszos, monográfiákban közzétett nyelvtani vagy más, frazeológiai, kézíratos) adatot egyetlen nagy korpuszként kezelné a számítógép, illetőleg a keresőrendszerek. Egy szót keresve a számítógép segítségével magunk előtt láthatnánk az adott tájszó tájszótárbeli leírását, s más forrásokban való előfordulásait, ami önmagában is a vizsgálati lehetőségek kívánatos kiterjesztését jelenti.

SZAKIRODALOM

- Ábrahám Imre 1991. Nyúl község nyelvkinse. *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 195. sz. Budapest.
- Agricola, E.–Schildt, J.–Viehweger, D (Hrsg.) 1982. Wortschatzforschung heute. Aktuelle Probleme der Lexikologie und Lexikographie. *Linguistische Studien*. Leipzig, VEB Verlag Enzyklopädie.
- Balassa Iván 1996/1997. Az Új Magyar Tájszótár és a néprajzkutatás. In: Bánki Judit (szerk.): *Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva hetvenedik születésnapjára*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 166–70.
- Balogh Lajos 1972. A tájszó fogalma. *Nyelvtudományi Értekezések*. 83. sz. 70–4.

- Bárcki Géza 1960. Szótáraink. *Magyar Nyelv* 56: 4–11.
- Bárcki Géza 1964. A nyelvjáráskutatás újabb eredményei és feladatai. *Magyar Nyelv* 60: 3–16.
- Benkő Loránd 1982. Hozzászólás. In: Szabó Géza, Molnár Zoltán (szerk.): *Dialektológiai szimpozium*. VEAB, Veszprém.
- Besch, Werner et alii ed. 1982. *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*. Erster Halbband. Berlin, New York. Walter de Gruyter.
- Bokor József 1985. A szókészleti archaizmusok és neologizmusok kérdéséhez nyugat-dunántúli tájszóanyag alapján. *Magyar Nyelvőr* 111: 185–90.
- Bokor József 1995. *Regionális lexikológiai vizsgálatok a nyugati magyar nyelvterületen*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Brekle, Herbert E. Maas, Utz (Hrsg.) 1986. *Sprachwissenschaft und Volkskunde. Perspektiven einer kulturanthropologischen Sprachbetrachtung*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Cassidy, Frederic G. (főszerk.) 1985. *Dictionary of American Regional English*. Volume I. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Chambers, J. K., Trudgill, Peter 1998. *Dialectology*. Second Edition. Cambridge, Cambridge University Press.
- Csengery Kinga, Ittész Nóra 2002. *Mutatványok az Akadémiai nagyszótárból*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest.
- Csúry Bálint 1935–1936. *Szamosháti szótár*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- ÉKsz. = *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. Juhász József, Szőke István, O. Nagy Gábor, Koválovsky Miklós. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Friebertshäuser, Hans (ed.) 1986. *Lexikographie der Dialekte. Beiträge zu Geschichte, Theorie und Praxis*. Niemeyer Verlag. Tübingen.
- Gósy Mária 2001. A lexikális előhívás problémái. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszédkutatás 2001*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Kempelen Farkas Beszédkutató Laboratórium. Budapest. 126–42.
- Gyuriczáné Bazsika Enikő 2001. *Kerkakutasi tájszótár*. Pécs, kézirat.
- Hajdú Mihály 1980. *A csoportnyelvekről. Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok* 1. Budapest.
- Hajdú Mihály 1982. Regionális szótárak, szakszótárak, tájszótárak. In: Szabó Géza, Molnár Zoltán (szerk.): *Dialektológiai szimpozium*. VEAB, Veszprém. 149–61.
- Harras, Gisela 1989. Wörterbücher als Hilfsmittel der linguistischen Forschung. In: Hausmann et alii: 159–63.
- Haß-Zumkehr, Ulrike 2001. *Deutsche Wörterbücher*. Berlin, New York, Walter de Gruyter.
- Hausmann, F. J. et alii ed. 1989–1990. *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. Erster Halbband 1989, Zweiter Halbband 1990. Berlin, New York. Walter de Gruyter.
- Hausmann, Franz Josef, Wiegand, Herbert Ernst 1989. Component Parts and Structures of General Monolingual Dictionaries. A Survey. In: Hausmann et alii: 328–60.
- Hegedűs Attila 1996. A tájszók szótárazásának néhány kérdése. *Magyar Nyelv* 92: 476–9.
- Hegedűs Attila 1996. Három tájszótárról. *Magyar Nyelv* 92: 215–8.
- Hegedűs Attila 2001. A nyelvjárási lexikográfia. In: Kiss Jenő (szerk.): 397–408.
- Hegedűs Attila 2002. Változó szókészlet – változatlan tájszótárak. *Magyar Nyelv* 96: 147–54.
- Hessky Regina 2002. Vorüberlegungen zu einem Wörterbuch der ungarndeutschen Mundarten. In: Maria Erb, Elisabeth Knipf, Magdolna Orosz, László Tarnói (Hrsg): „und Thut ein Gnügen Seinem Amt”. *Festschrift für Karl Manherz zum 60. Geburtstag*. Budapesti Beiträge zur Germanistik, Band 39. Budapest. ELTE Germanistisches Institut. 83–95.
- Imre Samu 1975. Gondolatok a tájszótárakról. *Magyar Nyelv* 71: 220–5.
- Imre Samu 1987. XX. századi tájnyelvi szótáraink. *Magyar Nyelv* 83: 132–40.
- Jiménez, José Luis Aliaga 2000. Linguistic Atlases and Dictionaries in Spanish Metalexikography. *Lexikographica* 16: 169–91.

- Károly Sándor 1980. Szemléleti és módszerbeli változások a XX. század magyar nyelvtudományában. *Magyar Nyelv* 76: 273–86.
- Karulisz, K. A. 1976. O „Szlovarje russzkich narodnuch govorov” (vüp. 1–10). In: Filin, F. p., Szorokoljetov, F. P., *Gyialektnaja lekszika* 1974. Leningrád. Izdatyelsztvo „Nauka”. 213–9.
- Kempcke, Günter 1982. Lexikologie, lexikographische Theorie und lexikographische Praxis. In: Agricola et alii 42–61.
- Kiefer Ferenc 1999. Néhány gondolat a nyelvi technológiákról. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 129–33.
- Kiss Jenő 1984–1985. Észrevételek tájszóközlések példamondatairól. *Magyar Nyelvjárások* 141–7.
- Kiss Jenő 1995. Észrevételek a hazai regionális lexikográfiáról. *Magyar Nyelv* 91: 170–8.
- Kiss Jenő 1998. A tájszavak és a tájszótárak – régi kérdéskör, új problémák. *Magyar Nyelvőr* 122: 427–37.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Könyvkiadó.
- Kühn, Peter 1982. Typen lexikographischer Ergebnisdarstellung. In: Besch, W. et alii: 702–23.
- Kühn, Peter 1989. Typologie der Wörterbücher nach Benutzungsmöglichkeiten. In: Hausmann et alii: 111–27.
- Libárdi Péter 2001. A nyelvi változás tükröződése az egyén mentális lexikonában. *Alkalmazott Nyelvtudomány* I/1: 39–49.
- Löffler, Heinrich 1980. *Probleme der Dialektologie*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgemeinschaft.
- B. Lőrinczy Éva 1964. A tájszók közös, illetőleg külön szócikkbe sorolásának néhány kérdése. *Nyelvtudományi Értekezések* 40. sz. 244–8.
- B. Lőrinczy Éva 1974. Imre Samu: Felsőöri tájszótár. *Nyelvtudományi Közlemények* 456–9.
- B. Lőrinczy Éva 1997. Tájszók a kölcsönös összefüggések hálójában. Kiss Gábor és Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Lutzeier, Peter Rolf 1995. *Lexikologie*. Tübingen, Stauffenburg Verlag.
- Manherz, Karl 1989. Ungarndeutsches Wörterbuch. In: Veith, Werner H., Putschke, Wolfgang (Hrsg.): *Sprachatlanten des Deutschen*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag. 383–5.
- Manherz, Karl 1986. Zum Stand der ungarndeutschen Dialektlexikographie. In: Friebertshäuser: 15–20.
- Manherz, Karl 2001. Stand und Aufgaben der ungarndeutschen Dialektlexikographie. In: *Sprache – Kultur – Identität. Festschrift für Katharina Wild zum 60. Geburtstag*. Hrsg. P. Canisius, Zs. Gerner, M. M. Glauning. Pécs. 195–203.
- Meyer, Kurt 1989. *Wie sagt man in der Schweiz? Wörterbuch der schweizerischen Besonderheiten*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich. Dudenverlag.
- Mielikäinen, Aila 1996. Murrenankirjan uudet osat ja uusi ilme. *Virittäjä* 448–55.
- Mohay Tamás 2001. Az egyetemi néprajzi oktatás kezdetei Magyarországon. In: Bali János és Jávorka Kata (szerk.): *Merítés. Néprajzi tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére*. Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézete, ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszéke.
- Must, Mari (szerk.) 1968. *Eesti murrete sõnaraamatu prospekt*. Tallinn. Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Niebaum, Hermann 1979. Deutsche Dialektwörterbücher. *Deutsche Sprache* 7: 345–73.
- Ordbok över Sveriges dialekter*. 1991. Stockholm, Häfte 1. Archivet för Ordbok över Sveriges dialekter.
- Nyirkos István 1996/1997. A finn tájszótár-munkálatokról. In: Bánki Judit (szerk.): *Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva hetvenedik születésnapjára*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest, 114–8.

- Országh László szerk. 1966. *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Péntek János 1972. A tájszók leíró szempontú osztályozásáról. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 231–40.
- Ördög Ferenc 2002. A Koppány menti tájszótár regionalitása. In: Szabó Géza, Molnár Zoltán, Guttmann Miklós (szerk.): 226–8.
- Pusztai Ferenc 1994. Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv* 90: 413–21.
- Pusztai Ferenc 1996/1997. Tájszavak az értelmező kéziszótárakban. In: Bánki Judit (szerk.): *Emlékkönyv B. Lőrinczy Éva hetvenedik születésnapjára*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest. 119–22.
- Püschel, Ulrich 1989. Wörterbücher und Laienbenutzung. In: Hausmann et alii: 128–35.
- Reichman, Jerzy 1993. Theoretical and Methodological Problems Connected with Work on the New *Słownik gwar polskich* [Polish Dialect Dictionary]. *Dialectologia et Geolinguistica* 1993/1: 47–57.
- Ringseis, Franz 1985. *Neues Bayerisches Wörterbuch*. Darmstadt, W. Ludwig Buchverlag.
- Schwalm, Paul 1979. *Wörterbuch des Dialekts der Deutschen in Vaskút, Südungarn*. München.
- Suomen murteiden sanakirja*. Tuomo Tuomi, Matti Vilppula főszerk. I–IV. Helsinki, 1985–1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36.
- Suomen murteiden sanakirjan toimitusohjeet*. 1977. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- Szabó Géza (szerk.) 1990. *II. Dialektológiai szimpozion*. Veszprém, VEAB.
- Szabó Géza, Molnár Zoltán, Guttmann Miklós (szerk.) 2002. *IV. Dialektológiai szimpozion*. Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
- Szabó József 1990. Egy Koppány menti tájszótár terve. In: Szabó Géza 191–5.
- Szinnyei József 1893. *Magyar tájszótár* I. Budapest.
- Tauchmann, Christine 1992. Hochsprache und Mundart in den großen Wörterbüchern der Barock- und Aufklärungszeit. *Lexikographica. Series Maior* 46. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Új magyar tájszótár*. B. Lőrinczy Éva főszerk. 1979–1992. I–III. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Vázsonyi Endre 1995. *Túl a Kecegárdán. Calumet-vidéki amerikai magyar szótár*. Gyűjtötte és összeállította ~. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Kontra Miklós. Budapest. Teleki László Alapítvány.
- Vilppula, Matti 1987. Selitinkö oikein? *Ajatuksia ja esimerkkejä sanakirja määritelmistä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 46. Helsinki.
- Vitányi Borbála 2002. Tájszavaink stilisztikája. In: Szabó Géza, Molnár Zoltán, Guttmann Miklós (szerk.): 299–304.
- Vuokko, Eiras 2001. Mansin murre-sanakirjatyön leksikografisia ongelmia. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 89. Helsinki. 7–20.
- Wiegand, Herbert Ernst 1989. Wörterbücher. Der gegenwärtige Status der Lexikographie und ihr Verhältnis zu anderen Disziplinen. In: Hausmann et alii: 246–80.
- Wiegand, Herbert Ernst 2001. Was eigentlich sind Wörterbuchfunktionen? *Lexikographica* 17: 217–48.
- Wilhelmi, Bernd (Hrsg.) 1988. *Dialektlexikographie. Berichte und Analysen zur Arbeit an Dialektwörterbüchern*. Jena, Friedrich-Schiller-Universität.
- Zántó Edina 2001. A növénynévi helynevek szókincstani, jelentéstani kérdéseiről. *Névtani Értesítő* 23: 7–22.
- Zender, Matthias 1982. Prinzipien und Praxis dialektaler Lexikographie am Beispiel des Rheinischen Wörterbuches. In: Besch et alii: 113–26.
- Zilahi Lajos 1997. Gondolatok tájszótári munkálatok közben. *Magyar Nyelvjárások* 75–85.

SUMMARY

*Kiss, Jenő***Dialect dictionaries and dictionary-making**

In this paper, the author discusses issues of principle and of method concerning dialect dictionary making. A draft version of this paper has been commented on by a number of eminent Hungarian dialectologists with an expertise in the problems of regional lexicography. The final version presented here summarises the consensus reached with respect to what types of information are to be lexicographically represented, i.e. included, in synchronic dialect dictionaries compiled with scholarly objectives in mind. These are as follows: 1. Headword. 2. Label of type of dialect word (proper, formal, semantic, formal-semantic). 3. Dialectal form, realisation. 4. Indication of the synchronic social validity of the dialect word. 5. Part-of-speech label. 6. Specification of meaning. 7. Stylistic label. 8. Illustrative sentence. 9. Remarks on usage. 10. Ethnographic and historical comments, description. 11. Reference(s). Items 1 to 7 are to be obligatorily included in all entries, whereas items 8 to 11 are optional. The author provides a detailed discussion of these eleven types of information and possible ways of their representation (symbol, abbreviation, data listing, no marking). He concludes that the lexicographical updating of dialect dictionaries is very much on the agenda and is a prerequisite to increasing the possibilities of a linguistic exploitation of dialect dictionaries.